

NGHIÊN CỨU TÂM LÝ TRẺ EM CÓ BỐ MẸ LY HÔN BẰNG TRẮC NGHIỆM VẼ TRANH GIA ĐÌNH

Nguyễn Thị Minh Hằng

Khoa Tâm lý học, Trường ĐH Khoa học Xã hội & Nhân văn.

Trong nghiên cứu của chúng tôi, trắc nghiệm *Vẽ tranh gia đình* được sử dụng như một phương pháp hỗ trợ (cùng với phương pháp R. Gill) để nghiên cứu tâm lý của 99 trẻ từ 6 - 10 tuổi có bố mẹ ly hôn, nhằm chẩn đoán một số đặc điểm nhân cách của những trẻ này cũng như tình cảm, thái độ, của trẻ đối với bố mẹ, anh chị em, ông bà, phát hiện ra những mâu thuẫn giữa vị trí thật sự và vị trí mong ước của trẻ trong gia đình. Chúng tôi cũng đã tiến hành làm trắc nghiệm này đối với một nhóm gồm 92 trẻ em của các gia đình bình thường, nhằm mục đích so sánh với nhóm được nghiên cứu.

Chúng tôi tiến hành trắc nghiệm với từng nhóm 10 trẻ. Thứ tự các bước tiến hành như sau:

Cho mỗi trẻ ngồi vào một bàn. Phát cho mỗi trẻ một tờ giấy trắng khổ A4 và một hộp bút chì màu. Sau đó hướng dẫn chung cho cả nhóm: “Các cháu hãy vẽ một bức tranh về gia đình của mình bằng hộp bút chì màu mà cô đã phát cho các cháu”. Trong khi trẻ vẽ, chúng tôi quan sát, ghi biên bản về những phản ứng cảm xúc, lời nói và hành vi của từng trẻ, ghi thứ tự các nhân vật mà trẻ vẽ. Khi trẻ vẽ xong, chúng tôi trao đổi thêm với trẻ để xác định từng nhân vật trong tranh là ai, ai là người trẻ yêu nhất v.v...

Kết quả trắc nghiệm cho thấy, có sự khác biệt rõ rệt giữa hai nhóm trẻ được nghiên cứu. Sự khác biệt đó thể hiện ở nhiều phương diện như: nhân vật ưu tiên, hình ảnh bản thân, biểu hiện cảm xúc của các nhân vật, bố cục, màu sắc, đường nét vẽ...

1. So sánh nhân vật trong tranh vẽ với các thành viên trong gia đình thật của trẻ

Kết quả nghiên cứu thu được về phần này ở nhóm trẻ có bố mẹ ly hôn thể hiện trong bảng sau:

Bảng 1: So sánh nhân vật trong tranh vẽ và các thành viên trong gia đình của trẻ em có bố mẹ ly hôn

Tiêu chí \ Các nhân vật		Cả bố và mẹ	Ông, bà	Anh, chị, em	Bản thân
1. Có vẽ	Số lượng	76	3	74	81
	Tần suất (%)	76.8	21.4	94.9	81.8
2. Không vẽ	Số lượng	23	11	4	19
	Tần suất (%)	23.2	78.6	5.1	19.2
Tổng số lượng		99	14	78	99
Tổng tần suất (%)		100	100	100	100

Khi so sánh các nhân vật trong tranh vẽ của trẻ với những thành viên trong gia đình thật của trẻ, chúng tôi nhận thấy rằng, 76.8% trẻ em trong các gia đình ly hôn vẽ một gia đình đầy đủ bố mẹ (trong khi đó chỉ số này ở nhóm trẻ em có đầy đủ bố mẹ là 100%). Điều này có thể có hai ý nghĩa. Thứ nhất, mặc dù chỉ sống với bố hoặc mẹ, hoặc với ông bà và những người khác, nhưng phần lớn trẻ cũng có ý niệm rõ ràng về gia đình. Với những trẻ này, gia đình, là nơi có mặt cả bố, mẹ và con cùng những thành viên khác. Thứ hai, điều này cũng thể hiện mong ước khát khao cháy bỏng của trẻ em có bố mẹ ly hôn về một gia đình đầy đủ cả bố mẹ như những gia đình bình thường khác. Một mong ước thật đơn giản, bình dị, chính đáng, nhưng lại quá vô vọng đối với trẻ em trong các gia đình ly hôn!

Tuy nhiên, kết quả thu được cũng cho thấy, có 23.2% số trẻ em có bố mẹ ly hôn được nghiên cứu không vẽ bố mẹ trong tranh gia đình của mình. Đối chiếu với hoàn cảnh gia đình, chúng tôi thấy rằng, đa số những trẻ này có bố mẹ ly dị khi chúng còn bé (từ khoảng 2 đến 6 tuổi). Trẻ đã quen sống trong một gia đình không có bố hoặc không có mẹ, hoặc không có cả hai. Điều đó cũng chứng tỏ rằng trẻ ít được nghe bố, mẹ hoặc người thân kể về người bố hoặc người mẹ vắng mặt của mình.

Kết quả nghiên cứu phần này của chúng tôi cũng thống nhất với một số nghiên cứu khác. Chẳng hạn, trong công trình nghiên cứu về trẻ em trong các

gia đình ly hôn kéo dài 10 năm của mình, J. Wallerstein đã nhận định: “Đứa con trong gia đình ly dị không có được mô hình về gia đình nếu đứa trẻ tách bố (mẹ) từ nhỏ” (J. S. Wallerstein, 2000).

Để tìm hiểu kỹ hơn về vấn đề này, chúng tôi hỏi trẻ: “Điều gì khiến cháu không vẽ bố (hoặc mẹ)?”, trẻ thường trả lời: “Bố cháu có đi và có em bé rồi”; “Bố cháu đi xa rồi”; “Bố cháu ở chỗ khác”; “Mẹ cháu vào miền Nam rồi”; “Mẹ cháu bỏ đi rồi, không ở với bố con cháu nữa”. Thậm chí có trẻ còn nói: “Bà cháu bảo mẹ cháu không tốt nên bà không cho cháu gặp mẹ”; “Bố cháu bảo mẹ cháu chết rồi”.

Có biết bao nhiêu lý do được đưa ra! Và có bao nhiêu đứa trẻ không được gặp bố hoặc mẹ sau khi ly hôn? Mặc dù vậy, không phải tất cả những trẻ này đều có thái độ tiêu cực đối với bố mẹ. Khi chúng tôi hỏi: “Cháu có nhớ bố (hoặc mẹ) không?” thì có 9 trong số 23 trẻ không vẽ bố mẹ (chiếm 39.1%) trả lời là “có”, 14 trẻ còn lại (chiếm 60,9%) hoặc không trả lời hoặc nói “cháu không nhớ”.

Trong số 23 trẻ không vẽ bố, mẹ có 6 trẻ không vẽ cả bố mẹ, 12 trẻ không vẽ bố và 5 trẻ không vẽ mẹ. Nhưng có một xu hướng dễ nhận thấy ở đây là hơn 50% những trẻ em này không vẽ những thành viên có mặt trong gia đình mà lại vẽ những thành viên vắng mặt. Chẳng hạn, trẻ sống với mẹ nhưng lại không vẽ mẹ mà lại vẽ bố trong bức tranh gia đình của mình, hoặc ngược lại, trẻ sống với bố nhưng lại vẽ mẹ. Trường hợp sau thường xảy ra hơn, có nghĩa là, trẻ sống với bố nhưng lại vẽ mẹ. Ví dụ, cháu D.T.T (10 tuổi) sống với bố, nhưng trong bức tranh của mình trẻ vẽ mẹ rất to đứng ở giữa. Bên tay phải của mẹ là em của cháu và bên tay trái của mẹ là chính cháu. Tay phải của mẹ (phía bên em) thì có bàn tay co vào, nhưng tay trái của mẹ (phía bên D.T.T) thì giang ra che lấp người cháu và không có bàn tay. Điều này phải chăng là trẻ cảm thấy mình không được quan tâm và không thể có được mối liên hệ tình cảm với mẹ? Có lẽ vì khát khao tình cảm của người bố hoặc người mẹ vắng mặt nên trẻ thường vẽ người đó để bù đắp phần nào sự thiếu thốn của mình chăng?

Nhìn vào bảng 1 chúng ta cũng nhận thấy, có 19.2% trẻ em trong các gia đình ly hôn được nghiên cứu không vẽ chính bản thân mình trong tranh gia đình. Theo chúng tôi, điều này có thể được lý giải bằng các giả thuyết sau đây:

Giả thuyết thứ nhất, có thể do trẻ muốn mình là một người nào khác, mong muốn một “cái tôi” nào khác chứ không phải “cái tôi” hiện thực mà trẻ đang có.

Giả thuyết thứ hai, cũng có thể trẻ không muốn mình ở trong gia đình mà mình đang có, mà muốn có một gia đình khác.

Giả thuyết thứ ba, có thể trẻ không tìm được vị trí của mình trong gia đình, cảm thấy mình không được quan tâm, chăm sóc và thương yêu. Các giả

thuyết trên được khẳng định hay bác bỏ còn phụ thuộc vào nội dung của trò chuyện lâm sàng cụ thể với từng trẻ và cha mẹ các em.

Kết quả nghiên cứu cũng cho thấy, có tới 94.9% trẻ em trong các gia đình ly hôn có vẽ anh chị hoặc em của mình. Điều này thể hiện mối quan hệ mật thiết giữa con cái trong gia đình ly hôn. Anh chị em trong gia đình ly hôn thường rất thương yêu nhau, gắn bó với nhau sau khi bố mẹ ly dị. Bởi vì, ngoài quan hệ máu mủ, ruột thịt thì chúng còn cảm nhận sâu sắc hoàn cảnh mất mát, đau khổ mà chúng cùng phải gánh chịu do sự ly dị của bố mẹ tạo ra. Đặc biệt là các đứa con lớn, nghĩa là anh hoặc chị trong các gia đình ly hôn thường tỏ ra lớn hơn tuổi, gánh vác trách nhiệm chăm sóc, bảo ban và an ủi các em thay bố mẹ. Đặc điểm này ít có hơn rất nhiều ở các gia đình nguyên vẹn, đầy đủ bố mẹ. Sự ganh tỵ thường thấy giữa anh chị em trong các gia đình bình thường cũng ít thấy trong các gia đình ly hôn. Điều này cũng đã được một số nhà tâm lý học nghiên cứu về trẻ em có bố mẹ ly hôn thừa nhận.

Trong nghiên cứu của chúng tôi, tỷ lệ trẻ em có bố mẹ ly hôn không vẽ ông, bà trong tranh chiếm đa số (xin xem bảng trên) nên chúng tôi chưa có dịp đề cập đến vấn đề quan hệ với ông bà của các em trong bài viết này.

2. Nhân vật ưu tiên trong tranh vẽ gia đình của trẻ em có bố mẹ ly hôn

Nhân vật ưu tiên là người quan trọng nhất đối với trẻ, là người mà trẻ có xu hướng muốn đồng nhất, là người mà trẻ dành cho tình yêu thương nhiều nhất. Đối với trẻ em trong các gia đình ly hôn thì nhân vật ưu tiên còn là người được trẻ nhớ nhất và muốn được gặp gỡ, muốn chung sống. Kết quả xác định nhân vật ưu tiên số một thể hiện trong bảng số liệu sau.

Bảng 2: Nhân vật ưu tiên trong tranh vẽ gia đình

Nhân vật ưu tiên	Bố	Mẹ	Ông bà	Anh, chị, em	Cô, bác, chú, dì	Bạn bè	Bản thân
Số lượng	33	49	0	5	0	2	10
Tần suất (%)	33.3	49.5	0	5.1	0	2	10.1

Số trẻ vẽ mẹ là nhân vật ưu tiên nhiều hơn số trẻ vẽ bố là nhân vật ưu tiên. Theo các nhà tâm lý học, từ 6, 7 tuổi trở đi, người mẹ và người cha có vai trò ngang nhau đối với đứa trẻ. Nhưng điều đó chỉ đúng với các trẻ em của các gia đình đầy đủ cả bố lẫn mẹ. Đối với trẻ em trong các gia đình ly hôn thì tình hình có khác. Kết quả nghiên cứu nêu trên cho thấy, trẻ em trong các gia đình ly hôn dành sự quan tâm, tình yêu thương nhiều hơn cho mẹ. Điều này có thể có hai nguyên nhân sau:

Thứ nhất, trong số 99 trẻ vẽ tranh gia đình mà chúng tôi nghiên cứu có đến 60 trẻ sống với mẹ (chiếm 60.6%). Vì tổng số trẻ sống với mẹ nhiều hơn, được mẹ quan tâm, chăm sóc nhiều hơn, nên có thể ảnh hưởng đến việc chọn nhân vật ưu tiên là mẹ.

Thứ hai, lứa tuổi học sinh nhỏ vẫn rất cần sự quan tâm, chăm sóc từng việc nhỏ trong cuộc sống. Và sự quan tâm, chăm sóc như vậy thích hợp hơn với vai trò của người mẹ hơn là người bố. Vì thế mà trẻ em có bố mẹ ly hôn, kể cả những trẻ sống với bố, cũng có xu hướng dành nhiều tình cảm hơn cho người mẹ.

Trong khi đó kết quả nghiên cứu về vấn đề này ở nhóm trẻ em bình thường cho thấy một xu hướng khác. Những trẻ em nhóm này có tỷ lệ chọn bố và mẹ là nhân vật ưu tiên gần như ngang nhau. Điều đó phản ánh đời sống tình cảm phong phú, hài hoà, lành mạnh của trẻ.

Trẻ em bình thường cũng ít khi chọn bản thân mình là nhân vật ưu tiên. Trong khi đó, tỷ lệ này ở trẻ em có bố mẹ ly hôn là 10.1%. Điều này có thể do trẻ cảm thấy mình là người quan trọng nhất, muốn được thương yêu, chăm sóc nhiều hơn. Hoặc có thể do không nhận được tình thương yêu và sự chăm sóc đó, trẻ phải tự lo liệu tất cả mọi việc cho bản thân, nên cảm thấy mình đã lớn. Biểu hiện này rất thường gặp ở trẻ em trong các gia đình ly hôn nói riêng và trẻ em trong các gia đình không đầy đủ nói chung, nơi chúng phải gánh vác một phần hoặc tất cả trách nhiệm của người bố (hoặc mẹ) vắng mặt để chăm lo gia đình, chăm sóc dạy dỗ các em.

3. Về bố cục và màu sắc của tranh vẽ

Kết quả ở phần này cho thấy có tới 64.6% trẻ có bố cục tranh vẽ không hợp lý, mất cân đối. Sự mất cân đối này thể hiện rất đa dạng: Các nhân vật trong tranh được vẽ dồn vào một góc của tờ giấy; Trên tranh chỉ có hình một số người đứng rời rạc với nhau mà không có thêm một chi tiết nào khác; Sự không tương ứng về kích thước giữa các đồ vật trong tranh và đồ vật thực tế; Các nhân vật không được vẽ trên cùng một mặt phẳng; Các phân cơ thể của nhân vật không tương xứng, hài hoà với nhau...

Đối với trẻ em trong các gia đình ly hôn, kết quả nêu trên có thể bắt nguồn từ 2 nguyên nhân. *Thứ nhất*, là do trẻ em có bố mẹ ly hôn không thoải mái vui vẻ, thường buồn và có sự mất cân bằng về tâm lý; *Thứ hai*, chính sự mất cân bằng về tâm lý phần nào cũng ảnh hưởng đến sự phát triển trí tuệ của trẻ.

Trong hai nguyên nhân nói trên thì nguyên nhân thứ nhất là nguyên nhân chính. Đây cũng là nguyên nhân khá quan trọng ảnh hưởng đến màu sắc trong tranh vẽ của những trẻ em này.

Kết quả nghiên cứu của chúng tôi thu được cũng cho thấy, có 34.4% số trẻ em trong các gia đình ly hôn không tô màu, hoặc tô màu đen và màu xám nhạt cho cả bức tranh của mình. Điều này phản ánh tâm trạng buồn, u uất, nhiều khi là ức chế của trẻ.

Ngoài số trẻ không tô màu cả bức tranh thì còn có những trẻ khác lại không tô màu một số nhân vật nhất định, trong đó số trẻ không tô màu cho bố mẹ là nhiều nhất. Cũng có một số trẻ không tô màu cho chính bản thân mình. Đây cũng là một biểu hiện bất ổn trong tâm lý trẻ, đôi khi đó là mặc cảm bị bỏ rơi, ít được quan tâm, chăm sóc.

Kết quả nghiên cứu về việc sử dụng không gian và màu sắc của tranh ở nhóm trẻ em trong các gia đình bình thường cho thấy chỉ có 8.7% số tranh có bố cục mất cân đối và 3.3% số trẻ không tô màu cho bức tranh của mình. Những tỷ lệ này nhỏ hơn rất nhiều so với kết quả ở nhóm trẻ em có bố mẹ ly hôn đã nêu ở trên.

4. Một số đặc điểm khác trong tranh vẽ gia đình của trẻ

Phần lớn trẻ em có bố mẹ ly hôn thường vẽ tranh gia đình trong bối cảnh “tĩnh”, không đưa các nhân vật vào một khung cảnh hoạt động nào đó. Điều này phản ánh một sự thật là trẻ em có bố mẹ ly hôn thường không có ý niệm về cảnh sum họp đầm ấm của một gia đình. Gia đình qua tranh của các em chỉ là sự gắn kết lỏng lẻo một số người trong trí tưởng tượng của các em mà thôi.

Nhiều trẻ vẽ tranh gia đình của mình gồm một loạt các nhân vật giống y như nhau, không rõ mặt của các nhân vật, hoặc trên mặt của các nhân vật không có các chi tiết như mắt, mũi, miệng v.v... Và khi hỏi trẻ về các nhân vật đó thì trẻ hoặc không trả lời hoặc trả lời ậm ừ, không nói được dứt khoát đó là ai. Điều đó là một biểu hiện của trạng thái ức chế trong tình cảm của trẻ đối với các mối quan hệ trong gia đình.

Có một số trẻ em trong các gia đình ly hôn vẽ các nhân vật không tương ứng với ngoại hình và giới tính. Điều này phản ánh sự khó khăn nhất định của trẻ trong quá trình đồng nhất hoá khi thiếu vắng người cha hoặc mẹ cùng giới tính với mình.

Một đặc điểm nữa dễ nhận thấy là hầu hết trên gương mặt các nhân vật trong tranh của trẻ em trong các gia đình ly hôn không biểu hiện cảm xúc. Đó cũng là một dấu hiệu cho thấy những trẻ này có xu hướng khép kín về tình cảm, thường có tâm trạng buồn bã...

Qua sự phân tích kết quả nghiên cứu tranh vẽ gia đình ở cả hai nhóm trẻ em có bố mẹ ly hôn và trẻ em trong các gia đình bình thường, chúng ta có thể rút ra một số kết luận và cũng là một số đặc điểm tâm lý của trẻ em có bố mẹ ly hôn như sau:

Trẻ em trong các gia đình ly hôn thể hiện mong ước, khát khao tình yêu thương của bố mẹ. Trẻ có những biểu hiện thiếu hụt tình cảm đối với bố mẹ, biểu hiện ở chỗ không thích nghi tâm lý đối với sự vắng mặt của bố hoặc mẹ, hoặc cả hai người trong cuộc sống.

Ở trẻ em trong các gia đình ly hôn tồn tại 2 xu hướng trong quan hệ với bố mẹ: trẻ vừa dành nhiều tình cảm cho mẹ vừa thể hiện sự khát khao tình cảm của người bố hoặc mẹ vắng mặt của mình.

Trẻ em trong các gia đình ly hôn cũng thường bộc lộ một tâm trạng buồn, u uất, mặc cảm, tự ti, có khi là ức chế.

Một số trẻ em có bố mẹ ly hôn có biểu hiện khó khăn trong quá trình đồng nhất hoá do sự vắng mặt lâu ngày của người bố hay người mẹ cùng giới với mình.

Như vậy, qua tranh vẽ gia đình chúng ta có thể phần nào khám phá ra thế giới cảm xúc của trẻ em có hoàn cảnh gia đình không may mắn do bố mẹ ly hôn. Điều đó đặt ra một câu hỏi nhức nhối rằng: Liệu chúng ta, những người lớn, những người làm cha mẹ, những nhà tâm lý học có thể làm gì trước nỗi khổ đau của trẻ?

Tài liệu tham khảo

1. Ngô Công Hoàn (Chủ biên). *Trắc nghiệm tâm lý*. Tập 2. NXB Đại học Quốc gia, Hà Nội, 1997.
2. Nguyễn Thị Minh Hằng. *Sự thích nghi tâm lý - xã hội của trẻ em trong các gia đình ly hôn*. Luận văn thạc sĩ Tâm lý học, Hà Nội, 2001.
3. Trần Trọng Thuỷ. *Khoa học chẩn đoán tâm lý*. NXB Giáo dục, Hà Nội, 1992.
4. Wallerstein J. S. *Ly dị, cơ may và nỗi đau sau 10 năm*. NXB Phụ nữ, 2000.